

УДК: 94:627.8 (575.20 (04)

Закиров Мелинбек Анарбаевич

КР Президентине караштуу УИАнын Б.Жамгырчинов атындагы
Тарых, археология жана этнология институтунун ага и.к., т.и.к. Melinbek@mail.ru

Закиров Мелинбек Анарбаевич

НАН при Президенте КР Институт истории, археологии и этнологии
им.Б.Жамгырчинова, кандидат ист.наук.

Zakirov Melinbek Anarbaevich

B.Zhamgyrchinov Institute of History, Archeology and Ethnology of the National Academy
of Sciences under the President of the Kyrgyz Republic, candidate of historical sciences

СУФИЗМ МАСЕЛЕСИНИН АЙРЫМ АСПЕКТИЛЕРИ

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМЫ СУФИЗМА

SOME ASPECTS OF THE PROBLEM SUFISM

Аннотация. Бул макалада ислам тарыхындагы суфизмдин (тасаввуфтун) пайда болушу, өнүгүшү жана анын адамдын руханий дүйнөсүн тарбиялоодогу орду талданат. Айрыкча латаифтердин мааниси, зикир менен иштөө усулдары, муршид-мурид мамилеси жана Нахшбандия, Йассавия сыяктуу тарикаттардын өзгөчөлүктөрү баяндалат. Түркстан аймагындагы сопулук мектептеринин ислам цивилизациясына кошкон салымы, жергиликтүү маданият жана салт менен болгон байланышы да каралат.

Негизги сөздөр: Тасаввуф, тарикат, зикир, латаиф, мурид, муршид, Нахшбандия, Ахмед Йассави, руханий тарбия.

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные аспекты становления и развития суфизма (тасаввуфа) в исламе, а также его роль в духовно-нравственном воспитании человека. Особое внимание уделено значению латаифов, методам зикра, взаимоотношениям между муршидом и мюридом, а также особенностям таких тарикатов, как Накшбандия и Ясавия. Анализируется вклад суфийских школ региона Туркестана в развитие исламской цивилизации и их взаимодействие с местной культурой и традициями.

Ключевые слова: Тасаввуф, тарикат, зикр, латаиф, мюрид, муршид, Накшбандия, Ахмед Ясави, духовное воспитание

Abstract. This article explores key aspects of the emergence and development of Sufism (Tasawwuf) within Islamic history, focusing on its role in spiritual and moral education. It examines the significance of lataif (spiritual centers), the methods of dhikr (remembrance of God), the murshid-murid relationship, and the characteristics of major Sufi orders such as Naqshbandiyya and Yassawiyya. The paper also highlights the contribution of Turkestan's Sufi traditions to the broader Islamic civilization and their integration with local culture and customs.

Keywords: Tasawwuf, Tariqa, Dhikr, Lataif, Murid, Murshid, Naqshbandiyya, Ahmad Yassawi, spiritual training.

Ислам аалымдарынын пикиринде “тасаввуф” (суфизм) термини Хасан аль-Басринин доорунда (642-728-жж.) пайда болуп, 8 к. биринчи жарымында жайылтыла баштаган (имам Малик жашаган мезгилде).

Мухаммад Пайгамбардын мезгилинде

тасаввуфтагы зухд (аскетизм, дүнүйөлүк нерселерге кайдыгерлик), зикир (Аллахты зикир кылуу), ихсан, же ихлас (Аллахка чын ыкластан ибадат кылуу) түшүнүктөрү, бул илим катары каралбаганы менен анын бардык белгилери Пайгамбардын жана анын

сахабаларынын жашоосунда болгон. Ал мезгилде ислам дининдеги кийин пайда болгон фикх, акыда, усул фикх, усул хадис, тафсир ж.б. илимдер болгон эмес. Мунун баары кийинчерээк такталып, талданып, бир нукка салынган жана түрдүү багыттагы илимдер өз аталыштарына ээ болгон. Анын ичинде инсандын ички дүйнөсүн оңдоо, тазалоо, руханий жактан өсүү боюнча илим – тасаввуф деп атала баштаган.

Сопучулук же тасаввуф инсанды сабырдуулукка чакырып, жупуну жашоого үндөгөн. Сопулардын байлык, бийликтен баш тартып, жашоосун ибадат менен өткөрүү идеялары көптөгөн жарандардын колдоосуна ээ болуп, алардын бул жолду тандап алуусуна өбөлгө түзгөн [1].

Тасаввуфтагы, эң негизги баалуулук – бул шарияттын өкүмдөрүн так аткаруу, инсандын өзүн таанып-билүүсү, нафсиси менен күрөшүүсү, адамдардын расасына, улутуна жана диний көз карашына карап бөлбөй бардык инсаниятты сүйүүгө үндөөсү ж.б.

Тасаввуф окуусунда руханий жактан кемчиликсиз инсанды тарбиялоо маселеси башкы орунда турат. Мында “латаифтер”: калб, рух, сыр, хафи, ахва чоң мааниге ээ. Анткени, так ушул латаифтерге (сыр сандыктар) зикир кылуу аркылуу инсанды руханий жактан баралына жеткирип, Аллага жакындоого мүмкүндүк түзүлөт.

Латаифтердин тарикаттагы мааниси жана инсандын руханий жактан жетилүүсүндөгү орду. Тасаввуфтагы латоифтер инсандын руханий дүйнөсү менен байланышкан энергетикалык борборлор же “касиеттүү түйүндөр” (“сыр сандыктар”) болуп саналат [5]. Араб тилиндеги латаиф сөзү «назик», «жука» деген маанини туюнтат. Тасаввуф окуусуна ылайык латоифтер адамдын денесинде жайгашкан руханий борборлор катары каралып, алардын ар бири инсандын ички дүйнөсүн тазалоодо жана Аллах менен байланышууда негизги орунда турат [5]. Латоифтерди иштетүү же «ачуу» аркылуу мурид өзүнүн ички дүйнөсүн (батын) тазалап, руханий даражасын жогорулатат. Түрдүү тарикаттарда латоифтердин саны, атлыштары жана орду түрдүүчө берилген. Бирок, алардын функциялары бирдей эле болгон. Жогоруда айтылгандай, Нахшбандия тарикатында 6 латоиф бар, алардын жайгашкан жерлерине

назар салып көрөлү: 1. Калб (жүрөк) – сол көкүрөктүн асты, 2. Рух (рух) – оң көкүрөктүн асты. 3. Сыр – сол көкүрөктүн үстү. 4. Хафи – оң көкүрөктүн үстү. 5. Ахфа – көкүрөк үстү. 6. Нафс – пешененин орто чени. Тасаввуф окуусуна ылайык латоифтер аркылуу инсандын руху, ички дүйнөсү тазаланат [5]. Латоифтер менен иштөө аркылуу инсан зиректик абалга келик, ойгонуп, андан текеберлик, көрө албастык, шектенүү ж.б. илдеттер кетип, тазалануу жараяны ишке ашат. Мурда “уйкуда жаткан” латоифтер иштей баштаганда адамдын кулк мүнөзү өзгөрүп, баалуу сапаттарга ээ болуп, Аллага жакындай баштайт.

Накшбандия тарикатында латоифтер менен иштөө үчүн хуфия (ичтен) “зикр-и хафи” айтылып, көңүл белгилүү бир латоифге топтоо тажрыйбалары колдонулат. Ар бир латоифге атайын зикр бош дем менен же дем албай айтуу ыкмалары колдонулуп, көңүл конкреттүү латоифаларга бурулат. Мисалы: “Ла илаха иллаллах” калимасын жүрөк (калб) латофине айтуу менен аны активдештирет (ойготот).

Тарикаттардагы зикрлерди аткаруу эрежелери.

Тарикатта зикирлер көпчүлүк учурда жалгыз аткарылат, ал үн чыгарып (жахри) жана ичинде (хуфия, купия) болуп бөлүнөт. Накшбандия тарикатында мурид вирдди (вазипа, тапшырма) аткаруудан мурун түнкү тахажжуд намазын окуп, анан зикир чалууга киришет [19]. Мурид дайыма тазалыкта болушу шарт жана эреже боюнча бөлмөгө кирип Кыблага карап жалгыз олтурат. Алгач Куран аяттарынан окуп, анан зикирди баштайт. Көздү жумуп, бардык ойду бир гана жараткан Аллага бурат. Мурид өзүн күнөөлүү, алсыз, эч кандай илимге ээ эмес жакшы амалдары да жок абалда элестетет. Андан соң “Ал-Ихлас” сүрөсүн окуйт. Мунун баары биринчи таалимде “Исми Зат” (Аллах зикири) деп аталган зикрде аткарылат. Мында ар бир латоифге жүздөн, жалпысынан эң азы 500 жолу Аллах зикри айтылат. Ал эми экинчи таалим “Хифси-Нафас деп аталып, ушундай эле зикр дем албай аткарылат. “Үчүнчи таалимде – “Нафи-Исбот” зикринде болсо – мурид өзүнү мүрзөдө отурган өлүк абалда элестетип турат [19]. Бул өлүм мураккабасы деп аталат жана мурид бул дүйнө менен бүт байланыштарды үзөт жана зикрден

мурун ар бир алган демин акыркы демим деп айтат. Ал бир эле мезгилде өзүнүн шейхин (пирин) көңүлүндө элестетип, аны менен руханий байланыш түзөт. Башкача айтканда, Аллага жакындоо үчүн жүрөгүнө шейхтин элесин алып келет жана анын руханий колдоосу менен зикир кылат. Ал зикр арасында «Илаахи анта максуди ва ридака матлуби» (Аллахым! Менин максатым Сен жана Сенин ыраазычылыгың) деп айтат. Бул зикрлер инсандын жүрөгүн терс илдеттерден тазалоого мүмкүндүк берет. Ошондуктан зикрдин саны канчалык көп болуп, аны ыклас менен аткарыса натыйжасы тез жана таасирдүү болот [19].

Тасаввуф илими инсанды чын ыхластан Алладан коркууга тарбиялап, анын жүрөгүн кемчиликтерден жана күнөөлөрдөн тазалоону үйрөтөт. Күнүмдүк турмушта мусулмандар ислам дининин эрежелерин так аткарышканы менен көрө албастык, ач көздүк, эл көрсүндүк, байлыкка берилүү, бирөөлөрдү жамандоо, ушактоо сыяктуу терс мүнөздөрдөн, сапаттардан арыла албайт. Инсанды мындай терс сыпаттардан арылтуу илими бул – тасаввуф. Анын максаты муршиддин (пирдин) руханий тарбиясы же жетекчилиги аркылуу муриддин жүрөгүн (калбын) бүт кемчиликтерден тазалоо.

Сопулар исламдагы бүт фарз жана сүннөт амалдарды башкалардай эле аткарышат (беш маал намаз окуп, зекет берип, орозо кармап, ажылыкка барып) [17]. Бирок, алар Алланы улуктоо же зикрдин белгилүү бир түрүн (формуласын) жеке же жамаат менен өтө көп кайталап айтуусу менен айырмаланышат. Мурид көп зикр айтуу аркылуу бардык нерселер, анын ичинде ырыскы да Алладан келе тургандыгын жүрөккө алып келип, сырткы дүйнө менен байланышты үзүп, ички тынчтыкка, бейпилдикке жетишет.

Тарикатта муршид-мурид мамилеси өтө маанилүү. Анда Алланын жараткандары (бүт макулуктар, табият) менен шайкеш жашоо, эч кимдин дилин оорутпоо, эч кимге азар бербөө негизги орунда турат. Тасаввуфтагы шейхтер (пирлер) өз илимдердин белгилүү устаздардан, өз доорлорунун көрүнүктүү шейтеринен алышкан. Анын башаты Мухаммад Пайгамбарга барып такталат.

Муршидге (шейх) баят кылып (кол берип) өзгөчө тапшырма (вирд же вазипа) алган мурид тарикат жолуна түшөт. Ал берил-

ген күндүмдүк тапшырмаларды такай жана кынтыксыз аткарууга тийиш болот. Берилген кошумча зикрлер, адатта, ичинде (хуфия) же жария (үн чыгарып) айтылат. Тарикат жолуна түшүп, вирд алган мурид менен муршиддин ортосунда белгилүү бир деңгээлде руханий байланыш түзүлөт жана ал Мухаммад Пайгамбардан келе жаткан сүлүккө уланат (шейхтердин алтын силсаласы же чынжырчасы пайгамбарга барып такалат) [12].

Пайгамбардын жана анын төрт сахабаларынын (халифалардын) же Исламдын алтын доордунда мусулмандарда Алладан коркуу же такыбалык өтө күчтүү болгон, бирок, мезгилдин өтүшү менен бул көрүнүш басаңдап, бийлик, эл байлыкка берилип кеткен. Мындай шартта мусулмандарды Аллахка чын ыхластан баш ийүүгө жана анын өкүмдөрүн аткарууга үндөгөн кошумча аракеттер зарыл болгон. Коомду өтө зыяндуу илдеттен артылуу миссиясы исламдагы тарикаттарга жүктөлгөн. Тарикат пирлери адамдарды Аллахты дайыма зикир кылууга, ыкластуулукка, дүнүйөдөн оолак болууга ж.б. баалуу сыпаттарды калыптандырууга үйрөтүшкөн.

Тарикаттардын негизги максаты – Мухаммад Пайгамбардын жашоосундай жашоо, такыба, кичи пейил болуу, башкача айтканда, өздөрүнүн жүрүм-турумдарын бир калыпка салып, пайгамбарга, шейхтерге карап түздөлүү. Сопулар исламда билим китептерден эмес, устаздар (муршиддер) аркылуу бериле тургандыгына басым жасашат.

Түркстан аймагындагы тарикаттарды өзүнчө бир көрүнүш катары баалоого болбойт, алардын калыптануусу жана өнүгүүсү жалпы ислам дүйнөсү, анын руханий абалы жана билим берүү системасы менен тыгыз байланышта болгон. Аймактагы аалымдар жана муршиддер өз мезгилинде Багдад, Дамаск, Мекке жана Медина шаарларындагы ири аалым, олуялардан таалим, илим алышкан. Кийинчерээк, тескерисинче, башка ислам мамлекеттеринен сопулар Бухара, Самарканд, Ош, Өзгөн, Баласагын, Тараз, Отрар, Яссы сыяктуу шаарларга келип, ири муршиддерден илим үйрөнүшкөн. Ошого аалымдар: “Исламдын үрөнү Арабияда себилген болсо, анын түшүмү Түркстан аймагында жыйналып алынган”, - деп бекеринен айтышпайт. Илим үйрөнүү менен бирге пикир алмашуу,

маданият, каада-салттарды өздөштүрүү жараяны жүргөн.

Тарикаттарда муршид болуу үчүн өтө татаал система киргизилген. Мурид атайын аныкталган талаптарды аткарып, өтө күчтүү илимге ээ болгон шартта гана ага атайын уруксатнаама (иршад) аркылуу муршиддик даража ыйгарылган жана тарикаттын бир бутагын жетектеп, муриддерди тарбиялоо вазипасы жүктөлгөн.

Белгилүү болгондой, ислам динин жайылтууда тасаввуф шейхтеринин ролу зор болгон. Дүйнөнүн көптөгөн элдери ислам динин тарикат шейхтеринин үгүт-насаатынан улам кабыл алышкан [6]. Мисалы, Жети-Суу аймагындагы түрк элдеринин исламды кабыл алышына жана тасаввуф окуусунун жайылышына белгилүү аалым, олуя (муршид) Мансур ал-Халлаж чоң роль ойногон. Ал 897-ж. шакирттери менен Багдаддан Түркстанга соода кербенинин курамында ислам динин жайылтуу максатында келген. Исфижаб жана Баласагун шаарлары аркылуу ал Чыгыш Түркстандагы Кочо (Турфан) шаарына келген. Халлаж аймакта төрт жыл жашап, элди динге үгүттөп, 903-ж. Багдадга кайтып кеткен. Ал-Халлаждын кыргыздар арасында жүргөнү элдик уламыштарда сакталып калган [6].

Түркстан элдери ислам цивилизациясына зор салым кошушкан, анда тасаввуф негизги орунда турат. Түркстан аймагынан Имам Сарахси, Ахмед Йассави, Бахауддин Накшбанд, Нажмиддин Кубро ж.б. ири аалымдар чыккан [12]. Алар исламды, анын ичинде сопучулукту элге үгүттөө менен бирге, өздөрү такыба жашоону башынан кечиришип, башкаларга үлгү болушкан.

Түркстан аймагында кеңири тараган Бахауддин Накшбанд тарабынан негизделген тарикат шарият өкүмдөрүн катуу сактоого жана ички зикрге басым жасаган. Тарикаттын негизги өзгөчөлүгү зикр кылып эле олтура бербестен, дүйнө иштерин да кошо алып барууну, сөзсүз түрдө бир өнөрдү (кесипти) үйрөнүүнү башкы орунга койгон. Ошондуктан Бахауддин Накшбанд кандайдыр бир кесип менен алектенбеген адамдарды муриддикке алган эмес. Тагыраак айтканда, бекерчилик, тилемчилик менен күн көргөндөрдү сындап, өз колу менен, адал жол менен жашоого үндөгөн. Накшбанд өзү

да жер иштетип, эгин эгип, кол өнөрчүлүк менен алектенип күн көргөн [13]. Бул тарикаттын дагы бир өзгөчөлүгү катары кереметтерге анчалык деле маани бербөөнү атоого болот. Накшбандинин шакирттеринин айтууларына караганда, андан кандайдыр бир керемет көргөзүүнү суранышат. Анда ал эки жакка басып келип айкан экен: “Ушундай толо күнөөлөрүбүз менен биздин басып жүрүшүбүздүн өзү керемет эмесби?” Аталган тарикатта элден оолак болуу же дүйнөлүк иштерден четтөөгө тыйуу салынат. Тескерисинче, сопулар эл менен болуп, дайыма эл кызматында болуусу, бирок, бир эле мезгилде алардын жүрөгү Алла менен болуп, дайыма зикр кылып туруусу шарт болгон.

Борбордук Азияда суфизмдин коомдук турмушта таасири өтө күчтүү болгон, ошондуктан окумуштуулар, акындар, өкүмдарлар да тарикаттарга киришип, шейхтердин руханий тарбиясында болушкан.

Советтик мезгилде, ага чейинки изилдөөлөрдө тасаввуфту исламдагы бир багыт, батыш окмуштуулары орден, айрымдары исламда жок нерсе катары пикирлерин айттып келишкен. Бирок, илимдеги мындай көрүнүш тасаввуфту, дегеле исламды туура түшүнбөгөндүктөн улам пайда болгон. Көптөгөн изилдөөлөрдө суфизм маселеси үстүрттөн каралып, субъективдүүлүккө жол берилген. Мисалы, көптөгөн батыш изилдөөчүлөрдүн эмгектеринде же азыркы мезгилдеги суфизм боюнча кандайдыр бир уюмдарда – тасаввуфтагы зикрлерди инсандын руханий өнүгүүсүн камсыз кылуучу көнүгүү же гимнастика катары карашат. Бирок, иш жүзүндө бул дээрлик туура эмес. Анткени суфизм исламдын ажырагыс бөлүгү болуп саналат жана исламдын эрежелерин аткарып, сүннөт менен жашаганда гана анын сырлары ачылып, инсандык улуу сыпаттарга жетишет. Мында жогоруда айтылгандай муршиди-камил (устаз, пир) зарыл. Суфизмди көнүгүү же дем менен иштөө боюнча гимнастика катары кароо иш жүзүндө аны бурмалоого алып келет.

Азыркы шартта коомчулук руханий деградацияга кабылып, паракорлук, ысырапчылык күчөп, илим-билимдин деңгээли төмөндөп, мурунку баалуулуктар жоголуп жаткан шартта – тасаввуфка кайрылуу, элдин өткөн бай мурастарын кайрадан

өздөштүрүү, инсандык улуу сыпаттарды өзүнө сиңирүү чоң мааниге ээ. Анткени азыркы учурда илимде да мансапка, бийликке умутулуп, курулай илимий даражаларды алып, түрдүү ыплас иштерге аралашып, ээлеген кызмат орундарын кыянаттык менен пайдаланып, мамлекеттик мүлктү талап, тоноп жаткан окумуштуу сөрөйлөр көбөйдү. Мындай кырдаалдан кантип чыгууга болот? Эң алгач жалпы адамзаттык, исламий баалуулуктарга кайрылуу, аны өз жашообузга алып келүүбүз зарыл. Тасаввуф аалымдары, ири муршиди-камилдердин, акындардын (Баязид Бистами, Мансур ал Халлаж, Абдул Хамид ал Газали, Ахмад Йассави, Абыкадыр Жилани, Жалалиддин Руми, Бахауддин Нахшбанди, Алишер Навои, Суфи Аллаяра, Бабарахим Машраб, Махтумкули, Нур Молдо ж.б.) эмгектерин окуп үйрөнүү, акылмандуулуктун туу

чокусуна жеткен сөздөрүн, насааттарын өз жашообузга алып келүү аркылуу гана – коомду ыпластыктан, кастыктан, араздашуудан, көрө албастыктан, эң негизгиси трайбализмден, регионализмден кутулуп, илими бөксө амалкөйлөрдү бийликтен четтетүүгө мүмкүндүк түзүлөт. Коомчулукта кайдыгерлик деген илдет жоголгондо гана ал коомдо туруктуулук орноп, өнүгүү жолуна түшөт.

Инсандын ички дүйнөсүн (батын), рухун өңдоодо тасаввуф илими зор мааниге ээ экендигин өзгөчө баса белгилеп кетүү зарыл жана муршиди-камилдердин өрнөктүү өмүр жолдорун окуп, үйрөнүү азыркы алдым-жуттум заманда чоң мааниге ээ. Андан сырткары, келечек муундарды тарбиялоодо, таза коомдук түзүлүштү калыптандырууда, жарандарды руханий илдеттерден айыктыруу жараянында зор күчкө ээ.

Колдонулган адабияттар:

1. Анвар Байтур. Кыргыз тарыхы (Кытайлык кыргыз окумуштуусунун изилдөөлөрүндө). 1-китеп. Бишкекб, 2003.
2. Атантаева Д.Т. История распространения ислама на территории Кыргызстана. Автореф. на. соис. уч. ст. к.и.н. Бишкек, 2019.
3. Аюпов Н.Г. Тенгрианство как открытое мировоззрение. Алматы 2012.
4. Ислам в Казахстане и суфизм: история и перспектив / <https://stanradar.com/news/full/21583-islam-v-kazahstane-i-sufizm-istorija-i-perspektiva.html>
5. Вильданов У.С. Шейх З. Расулев о тонких центрах восприятия – латаифах Доклады Башкирского университета. 2016. Том 1. №3 599.
6. Мокеев А. Роль суфийских шейхов в распространении исламской религии в Кыргызстане // Journal of Turkic civilization studies. Bishkek, 2006. №2.
7. Молло Шарап Карваний. Элдин, жердин тарыхы. Ош, 2010.
8. Мухаммад Амин Бугро. Чыгыш Түркстан тарыхы. Которгон Абдикулов Махамат. Бишкек, 2025.
9. Насыров И.Р. Духовная практика в исламском мистицизме (суфизме): альтернатива откровению или имитация / https://iphras.ru/uplfile/root/biblio/pj/pj_3/5.pdf
10. Шамгунов Р.Г. Исламский фактор в Центральной Азии / Вестник Санкт Петербургского университета. Сер. 6. 2004. Вып.4.
11. Орынбеков М.С. Генезис религиозности в Казахстане. Алматы. 2013.
12. Кудаяров К.А. Роль суфизма в переходе киргизов от тенгрианства в ислам Центральной Азии и Закавказье / <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-sufizma-v-perehode-kirgizov-ot-tengrianstva-v-islam>
13. Топбаш Осман Нури. Тасаввуф. Ыймандан Ихсанга. Бишкек, 2009.
14. Тримингэм Дж. С. Суфийские ордены в исламе. М.: Наука, 1989.
15. Шангараев Р.Р. История суфизма. Учебное пособие. Казань. 2020.
16. Хасан Камил Йылмаз. Тасаввуф и тарикаты. М., 2007.
17. Юсуф Хаттар Мухаммад. Энциклопедия суфизма. М., 2009.
18. Талаа материалдары. 2024-жыл.
19. Талаа материалдары. 2025-жыл.